

Inhoudsopgave Oud Neis maart 2024 (1)

Titel	Auteur	Pagina
Colofon		2
Van de besturen		3
In memoriam Ed Janssen	Wim Huijbrechts	6
Nieuwe medewerkers kunst, cultuur en erfgoed Overbetuwe	Rosalie van Oorschot en Marlies Spijker	7
Boerderij 't Kleine Slop In Zetten	Gerda en Dick den Hartog	8
2024 - schrikkeljaar	Ceciel Uitterhoeve	14
Zetten in de zeventiger jaren	Janca Brouwer	14
Een lugubere vondst of toch niet?	Wim Huijbrechts	16
Herinneringen aan twee jaar kostschool op internaat Het Witte Huis in Zetten	Daan Viergever	17
Doorwerth in de Betuwe: de Overrijnse Waard	Henk Dries	22
Kwel, kwelkaden en dijkdoorbraken bij Loenen en Oosterhout sinds de zeventiende eeuw	John Mulder	29
Van alles van vroeger ...	Marie Elings	38
Zoekplaatje	Marina Methorst-van Dijken	39
Sponsoren		40

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de besturen HKOSV en HKMB.

Colofon

Oud Neis is een gezamenlijke uitgave van de Historische Kring Oosterhout, Slijk-Ewijk, Valburg en omstreken en de Historische Kring Midden-Betuwe.

Samenstelling en redactie Oud Neis:

Redactie: Liesbeth Ruyten
Opmaak: Dini Huijbers
Omslag: Marlou Bervoets
Kopij aanleveren: oud.neis@kpnmail.nl

Historische Kring Oosterhout, Slijk-Ewijk, Valburg e.o.

Bestuur HKOSV:

John Mulder, voorzitter	Oosterhout
Dini Huijbers, secretaris	Slijk-Ewijk
Pieter Severijn, penningm.	Oosterhout
Marlou Bervoets	Lent
Rob Woldringh	Oosterhout

Website HKOSV:

www.historischekringoosterhout.nl

Secretariaat HKOSV:

Dini Huijbers, 06 36 56 53 85
info@historischekringoosterhout.nl

Penningmeester HKOSV: Pieter Severijn

Banknr.: Banknr.: NL60 RABO 0139 8074 03

Bezoekadres HKOSV:

De Honsvoet 2, Oosterhout
Donderdag vanaf 20.00 uur

Historische Kring Midden-Betuwe

Bestuur HKMB:

Wim Huijbrechts, voorzitter	Andelst
Marie Elings, secretaris	Andelst
Ceciel Uitterhoeve, penningm.	Heteren
Anja van Rookhuijzen	Zetten
Dick Doeze Jager	Zetten

Website HKMB:

www.hkmb.nl

Secretariaat HKMB:

Marie Elings, 06 22 45 22 90
info@hkmb.nl

Penningmeester HKMB: Ceciel Uitterhoeve

Banknr.: NL10 INGB 0006 3342 31

Bezoekadres HKMB:

Schweitzerpark 2a, Zetten
Dinsdag en donderdag van 10.00-12.00 uur

Van de besturen

Het jaar 2023 zit erop en de besturen van HKOSV en HKMB kijken terug op een vruchtbare samenwerking. De gezamenlijke lezingen over de landbouwmechanisatie na de Tweede Wereldoorlog (Piet van Summeren met beeldtechniek van Henk van Dijken), de geschiedenis van de heerlijkheid Loenen (Henk van Drumpt en John Mulder) en over de historie van Oekraïne (Ivo Peeters) waren interessant en druk bezocht, evenals de schervenavond in Oosterhout (Rob Woldringh) en de nostalgische fotoavonden over Valburg (Frans Mientjes) en Slijk-Ewijk (Ineke van Druten).

Over oude foto's gesproken: van Oosterhout, Slijk-Ewijk, Loenen en Wolferen hebben we een uitgebreide collectie oude foto's verzameld en van Frans Mientjes hebben we zijn fotocollectie van Valburg gekregen (zie hieronder bij *Schenkingen*). Dat betekent dat we meer avonden gaan organiseren met oude foto's (en films).

Er is de afgelopen zes maanden hard gewerkt aan het boek over molen De Vink in Herveld. De vier auteurs – Wim Huijbrechts (HKMB en Stichting Molen de Vink), Elly Janssen (HKMB), John Mulder (HKOSV) en Leo van Raamsdonk (molenkundige) – hebben samen met eindredacteur Louis van der Geijn elke maand overleg gehad, zaken afgestemd en elkaar geholpen teksten en afbeeldingen drukklaar te maken. Daar ging veel energie en tijd in zitten. Daarnaast moest er onderzoek worden gedaan in diverse archieven en in kranten en tijdschriften. We kregen bij onze bijeenkomsten hulp van Marie Elings (HKMB) als secretaris en van Pieter Severijn (HKOSV) als penningmeester. Junus Tahitu, de man die ook al jaren de Terugblik keurig verzorgt, zal het boek vormgeven. Op Nationale Molendag, 11 mei 2024, zullen we tijdens een feestelijke bijeenkomst bij de molen het eerste exemplaar van het boek uitreiken aan onze burgemeester, Patricia Hoytink-Roubos. Uiteraard zijn alle leden daar eveneens hartelijk welkom. Over het juiste tijdstip zult u nog nader worden geïnformeerd, net als over de prijs van het boek en over de mogelijkheid tot voorinschrijving. We kunnen alvast wel verklappen dat het echt een prachtig boek wordt.

K3Delta gaat in de nabije toekomst delen van de Oosterhoutse waarden afgraven, waarna die gebieden als natte natuur worden opgeleverd. HKOSV heeft hiervoor bodemkundig en cultuurhistorisch advies gegeven. Verder hebben wij het verzoek gekregen van het jumelagecomité Overbetuwe-Usingen om op 1 en 2 juni voor onze Duitse gasten een programmaonderdeel te verzorgen over het historische landschap. We zijn nog met het comité in overleg; ideeën zijn welkom.

Op woensdag 29 mei organiseren onze historische kringen weer een gezamenlijke excursie. U krijgt tijdig bericht over de bestemming en het programma. Noteert u alvast de datum?

Dit jaar is het de laatste keer dat de gezamenlijke Betuwse historische kringen een Terugblik uitgeven. Nummer 25 zal geheel gewijd zijn aan moedige of tegendraadse vrouwen die in het verleden tegen de verdrukking in een bijzondere rol hebben gespeeld voor onze lokale gemeenschappen.

Op 29 november 2023 overleed op 92-jarige leeftijd Hermine Pinkster-Vink (Mienie). Ze woonde in het karakteristieke miniboerderijtje onderaan de Waaldijk in Slijk-Ewijk. In 2003 deed ze mee aan het Alterraproject *Het jaar van de boerderij*, waarin ze op zoek ging naar de historie van haar boerderijtje. Het verhaal van De Pinksterbloem verscheen in 2022 in iets aangepaste vorm in het juninummer van Oud Neis. Tijdens de voorbereiding van dat artikel schonk Minie aan HKOSV *De Verstrooiing*, een verzameling bladen uit WO II met berichten van het thuisfront in Over-Betuwe aan de evacués in Geraardsbergen (België).

Geplande activiteiten

19 maart om 19.30 uur in De Schakel te Oosterhout: algemene ledenvergadering HKOSV, aansluitend lezing Erik Verhelst (RAAP) over archeologische onderzoek nevengeul Lent
26 maart in de Oude School te Hemmen: algemene ledenvergadering HKMB, aansluitend de jaarlijkse quiz
16 april in de Oude School te Hemmen: lezing door Kobus van Ingen
11 mei in molen De Vink te Herveld: boekpresentatie (zie hierboven)
29 mei: excursie, nadere informatie volgt nog

Schenkingen

Vlak voor het eind van 2023 werd HKOSV verrast door een flinke financiële donatie (ruim € 2400) van Theater Over & Weer. De reden is dat deze theatergroep is opgehouden te bestaan. Theater Over & Weer is in 2016 ontstaan met medewerking van HKOSV, de Stichting Historisch Besef Beuningen en het Dijkmagazijn Beuningen. Zo werden de verhalen van beide zijden van de rivier vertolkt en maakte het publiek telkens een unieke tocht naar de overkant. Van de voorstellingen is een mooi fotoboek gemaakt, waarvan we ook een exemplaar mochten ontvangen. Onze vereniging betreurt het dat het theater geen optredens meer verzorgt. Wij hebben het bestuur van Theater Over & Weer hartelijk dankgezegd voor de donatie met de belofte het geld goed te besteden.

In het Beuningse Dijkmagazijn werd afscheid genomen van Theater Over & Weer. V.l.n.r. John Mulder (voorzitter HKOSV), Thjo Lucassen (voorzitter Dijkmagazijn), Geert Hendriks (voorzitter Historisch Besef Beuningen), William van den Akker (coördinator Dijkmagazijn) en Jan-Hein Hoftijzer (voorzitter Theater Over & Weer)

Op 1 september 2023 nam Dirk Rang afscheid als notaris te Zetten. Enkele weken later nam hij contact met Wim Huijbrechts op: hij bood HKMB zijn archiefsysteem aan, geheel belangeloos. Dat systeem bestaat uit kasten die op rails staan en die je met een ingenieus systeem tegen elkaar kunt rollen. Op dit moment mogen we een ruimte in de bibliotheek gebruiken. Daar zit ons eigen archief in ruim twintig dossierkasten, elk met een eigen sleutel en daarnaast maken we ook nog gebruik van een flink aantal open kasten van de bibliotheek. We waren natuurlijk dolgelukkig. Vanzelfsprekend moest dat systeem eerst nog gedemonteerd worden en daarna tijdelijk worden opgeslagen. Ons lid Kees van

Westrenen van Kedomus Bouw- en Timmerwerken te Herveld bood aan om zowel de demontage als de opslag voor zijn rekening te nemen. Samen met een paar vrijwilligers en met hulp van notaris Rang zelf is de klus in twee avonden geklaard. Het geheel staat nu in een grote verhuiskist te wachten totdat duidelijk is waar we als HKMB definitief terecht kunnen. Langs deze weg wil het bestuur van HKMB notaris Rang in ieder geval heel hartelijk danken voor zijn schenking. Kees van Westrenen wordt hartelijk bedankt voor zijn inzet en voor het beschikbaar stellen van zijn opslagruimte.

Begin dit jaar heeft Frans Mientjes zijn digitale fotocollectie van Valburg overgedragen aan HKOSV. We zijn Frans hiervoor buitengewoon erkentelijk. Samen met Jan van Noordenburg, Willie Verhoeven en Royan van Velse gaan we aan de slag om al die foto's te documenteren, rubriceren en toegankelijk te maken. Frans Mientjes helpt ons bij deze monsterklus.

Van de heer B.P. Heldring ontving HKMB het dagboek van zijn moeder, Luus van Wely. In dit schoolschrift beschrijft ze de eerste dagen van WO II (van 10-5-1940 tot 21-8-1940) in Zetten.

Uit de nalatenschap van Coby en Geurt de Hartog heeft hun zoon Henk een aantal dozen naar HKMB gebracht met boeken, mappen, dia's, foto's, krantenknipsels en aantekeningen.

Tot slot heeft Ton Timmer aan HKOSV een authentiek, ingelijst portret van Charles baron van Loenen geschonken. We gaan op onderzoek uit om meer over Charles te weten te komen.

Alle gulle gevers hartelijk bedankt.

Het portret van Charles baron van Loenen

Ledenwisselingen

Beide verenigingen betreuren het verlies van Ed Janssen (zie in memoriam elders in dit nummer).

Vanaf juni 2023 zijn de volgende personen lid geworden van HKMB: Arie Hendriks, mw. Jager, Piet Peperkamp, Gery Ploeger, Linda van der Vegt en Koos van Wees. Helaas zijn er behalve Ed Janssen nog enkele leden overleden in de afgelopen periode, namelijk Hans Franken en Dicky van Putte-Stekelenburg. Op dit moment heeft HKMB 210 leden.

Vanaf 1 oktober 2023 zijn de volgende personen lid geworden van HKOSV: Linda Krijnen, R.P. Kropman en H. Meininger. M.W.S. van den Boogaard en J. Triepels hebben hun cadeaubonlidmaatschap van 2023 omgezet in een blijvend lidmaatschap.

In memoriam Ed Janssen (1946-2023)

Wim Huijbrechts, voorzitter HKMB

Voor bijna al onze leden was Ed Janssen een welbekend lid van ons bestuur. Hoewel we allemaal wisten dat Ed ongeneeslijk ziek was, sloeg zijn plotselinge overlijden op 23 oktober vorig jaar toch in als een bom. Niemand had verwacht dat hij zo snel zou worden weggerukt uit ons leven. Voor zijn geliefde vrouw Gijsje, voor het dorp Hemmen, maar ook voor onze historische kring was en is dat nog steeds een enorm verlies.

Ed was een warme man, niet gespeend van humor, die graag voor iedereen klaar stond. Bovendien was hij een wandelende vraagbaak waar het de kennis van de geschiedenis van Hemmen en omstreken betrof. Geboren en getogen in zijn geliefde Hemmen kende hij (bijna) alle inwoners bij naam en toenaam.

De Heldringstichting te Zetten had evenmin geheimen voor hem. Jarenlang, ook na zijn pensionering, heeft hij daar gewerkt aan het archief. Datzelfde deed hij (vaak samen met Gijsje) ook voor Oranje Nassau's Oord in Wageningen. Verder was Ed samen met Ton Jansen, onze vroegere secretaris, betrokken bij de oprichting en inrichting van de natuur- en milieueducatietentoonstelling in het Pakhuis te Hemmen.

Voor onze Historische Kring Midden-Betuwe (HKMB) is Ed van onschatbare waarde geweest. Niet alleen heeft hij een enorm fotoarchief opgebouwd, dat

meer dan 10.000 foto's bevat, maar hij werkte ook aan publicaties over de geschiedenis van onze lokale brandweer en over die van de vele veren die onze contacten met 'de overkant' mogelijk maakten. We hopen dat we erin slagen zijn werk op een later moment alsnog postuum te publiceren.

Ed werd zevenenzeventig jaar oud. We wensen Gijsje veel sterkte om het verlies te verwerken.

Nieuwe medewerkers kunst, cultuur en erfgoed

Overbetuwe

Rosalie van Oorschot en Marlies Spijker

Mijn naam is Rosalie van Oorschot en sinds oktober 2023 ben ik als beleidsadviseur kunst, cultuur en erfgoed werkzaam bij de gemeente Overbetuwe. Mijn speerpunten zijn erfgoedbeleving en cultuureducatie. Graag stel ik me in dit stukje aan u voor. Mocht u iets kwijt willen over erfgoed in de gemeente of heeft u een vraag op dit gebied, neem dan gerust met mij contact op (r.vanoorschot@overbetuwe.nl, 06 58 08 17 69).

Rosalie van Oorschot

Hoewel ik geen achtergrond heb in de erfgoedsector, ben ik een enorme liefhebber van geschiedenis en cultuur. In 2015 studeerde ik af als beeldend kunstenaar aan de kunstacademie in Arnhem. Sindsdien werk ik aan mijn eigen kunst en als projectmanager in de culturele sector. Voor mijn start bij Overbetuwe werkte ik bij stichting De Nieuwe Oost (Theater a/d Rijn en Wintertuin). Ik was erg nieuwsgierig naar het werk binnen een gemeente en woon zelf in Arnhem, dus Overbetuwe was de juiste keuze. Ik ben al het moois dat dit gebied te bieden heeft, nu volop aan het ontdekken. Wellicht ontmoeten we elkaar binnenkort.

Marlies Spijker

Bij deze stel ik mij graag even kort aan jullie voor. Ik ben Marlies Spijker en werk sinds oktober 2023 samen met Rosalie van Oorschot bij de gemeente Overbetuwe als beleidsadviseur kunst, cultuur en erfgoed. Ik houd me vooral bezig met kunst in de openbare ruimte en de kunst- en cultuursubsidies. Voorheen werkte ik in de culturele sector, onder andere bij Toneelgroep Oostpool en Museum Arnhem. Met een achtergrond in sociologie en kunstwetenschappen leek het me interessant te werken in een breder kunst- en cultuurveld en zo alle vormen van kunst bij een zo groot mogelijk publiek te brengen. Ik heb ontzettend veel zin om het culturele veld van Overbetuwe te leren kennen en te ondersteunen waar mogelijk.

Boerderij 't Kleine Slop in Zetten¹

Gerda en Dick den Hartog

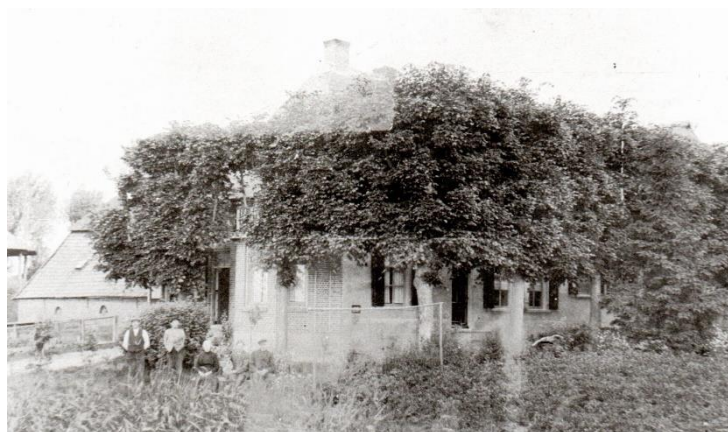
Onze boerderij aan de Weteringsewal langs de Linge in Zetten staat op een plek die al op een oude onroerendgoedbeschrijving uit 1635 (Van Geelkercken) omschreven is als het Slop, zijnde een van de burens van het St. Catharina Gasthuis in Arnhem. De betekenis van slop is nauwe doorgang of doodlopende weg. Het is een laaggelegen gebied in de Betuwe, waar de Linge doorheen gegraven is. Het Slop bleef na hoog water en overstromingen lang nat. De bodem bestaat uit zware komklei.

Het Slop op de kaart van Nicolaas van Geelkercken uit 1635

De oorspronkelijke boerderij

De oorspronkelijke boerderij 't Kleine Slop stond oostelijker dan de huidige boerderij voor de twee grote eiken. Zij is echter in 1945 verwoest net als veel andere boerderijen in de Betuwe. Deze oude boerderij was een T-boerderij. De bijgebouwen rond de boerderij waren: twee schuren, twee hooibergen en natuurlijk het bakhuis met de fornuisplot en oven om onder andere de grote huishoudelijke klussen te doen, zoals groente en fruit inmaken, de was doen (die toen nog werd gekookt), de slacht en daarna de geslachte dieren verwerken.

Voorhuis van 't Slop

¹ Dit artikel is een bewerking van een eerder verschenen bijdrage in I.E. Salverda en J.R. Mulder (2003).

't Kleine Slop voor 1940 met brug

Verder waren er boomgaarden bij de boerderij, ook voor eigen gebruik. Daar graasde het jongvee en ook de varkens hadden de uitloop in de bongerd, waar ze rondscharrelden en de afgevalen vruchten konden eten. Naast het melkvee waren er kippen en schapen, geiten en konijnen. Natuurlijk waren er ook een moestuin en een mestvaalt. Vroeger hadden de meeste boerderijen ook geriefhout. Dit werd in de open Betuwe aangeplant als windsingels langs de wegen en paden van de aangrenzende percelen. Dit hout gebruikte men als brandhout en voor het maken en repareren van afrasteringen, hekken, schuren, stelen van gereedschap, takkenbezems, klompen enz. Geriefhout is nu niet meer noodzakelijk, maar er worden wel windsingels aangeplant en onderhouden.

Huidige boerderijwoning

De familie Den Hartog met van links naar rechts de grootvader, grootmoeder, zus en vader van Dirk

Toen in 1932 de vader van Dirk ging trouwen, bouwden de grootouders van Dirk een villa op eigen grond, aan de andere kant van de polderweg. De grootouders overleden kort na elkaar in 1940 en 1941. De villa werd

daarna verhuurd en bij hun terugkomst na de evacuatie in 1945 trok ook de familie Den Hartog in deze villawoning. Die was wel zwaar beschadigd door oorlogsgeweld maar stond nog overeind in tegenstelling tot de boerderij. Na de oorlog werden in het kader van de wederopbouw nieuwe schuren gebouwd. De villa wordt nu nog steeds gebruikt als boerderijwoning. Later werd er een kleinere bungalow gebouwd oostelijk van de polderweg.

Boerderij 't Slop in vogelvlucht

De polderweg was nat en slecht begaanbaar

De villa met huis in 1947

Eigenaren en bewoners

De boerderij komt in handen van de familie Den Hartog in 1841. Dirk den Hartog uit Opheusden, gehuwd met Willemijna A. Jansen van Sleëburg, koopt 't Slop van zwager A. Ariese (gehuwd met de zuster van Willemijna). Van de vier zonen van Dirk en Willemijna trouwde Geurt naar boerderij De Fliert en Jakob naar een boerderij in de Veldstraat. Michiel (de oudste) en Dirk W. (de jongste) bleven op 't Slop. Dirk W. geeft 't Slop door aan de volgende generaties.

Zoals gezegd kwam De Fliert² door huwelijk ook in de familie en is dat gebleven tot 1976. De broers Den Hartog die er zaten, zijn naar de Verenigde Staten vertrokken. Jaren later, in 1984 hebben Dirk en Gerda De Fliert aangekocht, nadat die even in andere handen is geweest. Tot 1994 hebben zij in de schuren witlof geteeld. Nu zitten er kleine ambachtelijke bedrijven met woningen.

Voordat de boerderij 't Slop in handen kwam van de Den Hartogs, was zij eigendom van verscheidene families. Dat waren veelal welgestelde burgers en soms adellijke families, onder andere de families Van Randwijck (midden zeventiende eeuw) en Van Lynden (midden achttiende eeuw). Zij woonden meestal niet zelf op de boerderij maar verpachtten haar. Na 1750 werd het gebruikelijk dat de eigenaar ook bewoner was en zelf boerde. Als pachters komen we onder anderen tegen Willem Janse (in 1649), later Jan Adriaan Roelofs en de laatste, voordat in 1841 Den Hartog eigenaar werd, was Brandenburg. Soms zaten de pachters kort op de boerderij of was de boerderij maar korte tijd in eigendom, zoals bij Otto Burgers (1798-1822). Hij werd zeer zwaar getroffen door de watervloed in 1809 en verloor bij een overstroming in 1820 tien stuks vee. Hij kwam tenslotte die slag niet te boven en moest 't Slop weer verkopen. Dat was een hard gelag, want hij had ook al geïnvesteerd in de vernieuwing van de boerderij. Ook vroeger moest een boerenbedrijf rendabel zijn. Wat dat betreft is er weinig veranderd; alleen de zon gaat voor niets op.

² Zie Oud Neis 2023 nummer 2.

1944-1945

Tijdens de Tweede Wereldoorlog ging het werk gewoon door. Er was de zogenaamde scheurplicht, waarbij men verplicht werd grasland om te ploegen om de grond voor akkerbouw te gebruiken om meer voedsel te kunnen produceren voor de bevolking van Nederland.

In september 1944 kwamen vele vluchtelingen uit Driel (dat lag in de vuurlinie bij de slag om Arnhem) en zochten beschutting in de omgeving. Ook 't Slop had veel volwassenen en kinderen onder zijn dak. Er hebben ook geallieerde soldaten en officieren onderdak gehad: vier officieren in het huis en de soldaten op de deel. Enkelen van hen, onder wie luitenant Werner Meier, die goed Duits sprak, deden een verrassingsaanval bij de Rijn op de Duitsers, die klakkeloos zijn Duitse bevelen opvolgden. Zij werden vervolgens kort op 't Slop gevangengehouden en ondervraagd en daarna naar de Eshof (aan de Bredestraat) gebracht. De Duitsers bliezen de Rijndijk op bij Elden op 2 december 1944 en de Betuwe liep onder. Het water kwam tot aan de vensterbanken. De familie Den Hartog werd met vele andere Betuwanaren geëvacueerd naar Tilburg. Het bedrijf lag stil. De achtergebleven mannen konden niet veel meer redden. Het vee werd losgelaten en verdronk. De boerderij werd tijdens de hevige beschietingen geraakt en brandde af.

De omgeving

Er staan veel oude boerderijen in de nabije omgeving. Boerderij het Grote Slop stond circa 300 meter zuidelijker, ten westen van de Slopsestraat. Na verwoesting in 1944-45 is de schuur herbouwd en verlengd en hij is nu in gebruik als woning. Verder is er boerderij De Taart vlak bij de resten van een Romeinse nederzetting.

Boerderij De Taart

Voor 't Kleine Slop liepen vier watertjes: de Rijn- en de Waalwetering, de Verloren Zeeg en de Broekzeeg. Het oppervlaktewater uit de noordelijke Betuwe stroomde in de Rijnwetering en van de zuidelijke Betuwe in de Waalwetering. Ze waren gescheiden door de Weteringsewal. Deze twee weteringen liepen parallel aan elkaar en zijn samengevoegd tot één wetering, die Linge wordt genoemd omdat hij aansluit op de rivier de Linge. De uitmondingen van de Verloren Zeeg en de Broekzeeg zijn wat verlegd. Er zijn nog veel zegen en (lei)graven om oppervlaktewater uit de Betuwe af te voeren naar de Linge. De dijken van

de Rijn en de Waal braken in het verre verleden vaak door en grote delen van de Betuwe stroomden onder. Na 1820 was er geen dijkdoorbraak meer buiten die van 1944.

De Lingewal naar 't Kleine Slop

De ruilverkaveling heeft ook hier plaatsgevonden. Een van de voorschriften van de verkaveling was dat een bepaald percentage van de landbouwgronden gebruikt moest worden voor het algemeen belang. Bijvoorbeeld een weg of – zoals op 't Slop – een stukje bos, dat oostelijk van het huis langs de Linge is aangeplant.

Het bedrijf

Het middel van bestaan op de boerderij is altijd aan veranderingen onderhevig geweest. Traditioneel was dit bedrijf gemengd. Dat wil zeggen: een groot deel van de landbouwopbrengst zoals graansoorten, waaronder maïs, voederbieten en natuurlijk gras, was voor eigen vee. Naast het vee hadden ze vroeger ook schapen, die door een scheper werden gehoed op de taluds van de watergangen en landwegen en in hoogstam boomgaarden.

Na de Tweede Wereldoorlog was fruit de hoofdtak op het bedrijf, voornamelijk appels. Daarnaast hadden ze ook peren en een perceel kersen bij boerderij De Taart en ook nog wat melk- en mestvee. Omdat de tijd wat prijsopbrengst betreft voor fruit niet al te best was, zijn in 1972 de boomgaarden (ca. 10 ha) gerooid. Door de lage ligging in de natte komgronden en het open veld bevroren de bomen met de bloesem en vruchtzetting eerder dan op de hogere gronden en in de luwte van bebouwing. Beregening, zoals nu gebruikelijk is met vorst in het voorjaar, was er toen nog niet. Eigenlijk zijn die lage gronden niet geschikt voor iets anders dan weiland. Er kwam daarom meer vee op de boerderij.

Boerderij 't Slop in de huidige tijd

Momenteel wordt 't Slop bewoond door de vijfde generatie Den Hartog, namelijk onze zoon Erik en zijn vrouw Gerry Crum. Sinds 1998 bestiert hij de melkveehouderij. Om het bedrijf goed te kunnen laten draaien is er de afgelopen twintig jaar flink geïnvesteerd om het steeds weer aan te passen aan de eisen van de tijd. In 2004 zijn wij verhuisd naar boerderij De Fliert.

Bronnen

J.T.M. Derksen: Dagboek van een watervloed; dijkbreuken en overstromingen in de Over-Betuwe in januari 1809. Kesteren, Arend Datema Instituut, 2001. Osenvorenreeks 68.

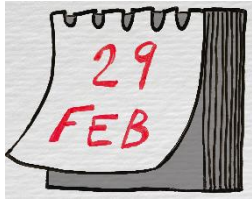
G.B. Leppink: Van Geelkerckens Kaartboek van de landerijen van het Sint Catharinae Gasthuis in Arnhem (1635); vergeleken met de oudste kadastrale kaarten (1832). Arnhem, Drie Gasthuizen, 1988.

I.E. Salverda en J.R. Mulder: Het verhaal achter de boerderij; een zoektocht van boerderijeigenaren uit de Over-Betuwe naar het verleden van hun boerderij als inspiratiebron voor de toekomst. Wageningen, Alterra, 2003. Alterra-rapport 863.

J. Willems: Mooie plekjes in de Midden-Betuwe. Amersfoort, Novella, 1984.

J. Zwartkruis: Boerderijcomplex De Fliert te Zetten. Oud Neis 2023, 2: 12-19.

Met dank aan Frieda Hollinger-van Leeuwen.

2024 – schrikkeljaar

Ceciel Uitterhoeve

Dit jaar telt februari geen 28 maar 29 dagen. Waarom eigenlijk? Hoe zit dat ook alweer en waar komt het woord schrikkeljaar vandaan? Om dat te kunnen verklaren moeten we eerst

weten hoe het zit met de stand van de aarde ten opzichte van de zon. Onze aarde draait met een snelheid van 107.000 km/uur om de zon in 365 dagen, 5 uur, 48 minuten en 45,1814 seconden. Dat noemen we een tropisch jaar of zonnejaar. Afgerond op hele dagen zeggen we dus dat een jaar 365 dagen duurt.

Julius Caesar en paus Gregorius XIII

Julius Caesar heeft al in 46 voor Christus ingesteld dat een jaar 365 dagen duurt met elke vier jaar een extra dag. Deze extra dag werd ingevoegd in de jaren die deelbaar zijn door vier. Dat noemen we de Juliaanse kalender. Toen deze kalender 1600 jaar in gebruik was, constateerde men een lichte seizoenverschuiving. Paus Gregorius XIII corrigeerde de kalender door in één klap tien dagen over te slaan: 4 oktober 1582 werd gevolgd door 15 oktober 1582. En hij voerde vervolgens in dat alleen de eeuwenjaren die deelbaar zijn door 400, schrikkeljaren zijn. Het jaar 2000 was dus een schrikkeljaar maar het jaar 1900 niet. Dit noemen we de Gregoriaanse kalender.

De Russische Oktoberrevolutie

Niet overal werd de Juliaanse kalender vervangen door de Gregoriaanse. In Rusland gebeurde dat pas in 1918. Daardoor begon hun revolutie van 25 oktober 1917 volgens onze kalender op 7 november 1917.

Tot slot

Met het invoeren van de atoomklok (gebaseerd op trillingen van het cesiumatoom) wordt af en toe een schrikkelseconde toegevoegd of overgeslagen. Al met al lopen we aardig in de pas met de seizoenen. En het woord schrikkeljaar? Dat is afgeleid van het middeleeuwse woord *scricken*, wat *met grote passen lopen* betekent.

Zetten in de zeventiger jaren

Janca Brouwer

Zetten in de zeventiger jaren noemde Janca Brouwer het gedicht dat Daan Viergever ons toestuurde. In een rondgang door Zetten haalt zij herinneringen op aan de vele winkels, cafés en andere zaken die daar toen waren. Zij schreef haar herinneringen op ter gelegenheid van de viering van Zetten 1000 jaar in 2005 en ze droeg het voor op een van de feestavonden. Janca Brouwer was destijds lerares op het Hendrik Pierson College en woont thans in Gendt.

Zetten in de zeventiger jaren

Weleens de Boshut in de Hoofdstraat bezocht
Bij slager Van Dusschoten of Sipman vlees gekocht
Een shagje bij Homan gerold
Of bij de dames Houpst 'n koffiekkan gemold
Bij Bep van Breda je schaatsen laten slijpen
En bij Van Hunnik of Modern naar een trui wezen kijken
Op klompen van Van Schaik gelopen
De jenevergeur in de Blauwe Steen geroken
Een zeepje bij Henk Hofman gebietst
Naast schoolmeester Vos gefietst
Bij Peerbolte een gouden klokje aangeschaft
't Trefpunt nog voor de brand bezoekjes gebracht
Je baard door kapper Van Eldik of Van Aggelen laten scheren
En Den Ambtman die oude stoel laten repareren
Op 't ijs van de Hemmense vijver gestaan
't Spreekuur bezocht van dokter Van der Laan
Bij groenteboer Van Eldik aubergines besteld
Of Van Rinsums stoffeerderij gebeld
Bij Kees en Marry een frietje gepakt
Of uit de bongerd van Vink een appeltje gegapt
Bij bakker Latta, Le Poole of Van Drempt een broodje gegeten
En bij De Vlieger aan de zuivel gezeten
In hotel Juliana (De Vink) gebiljart
Een bezoeker van cafetaria Van Kooten getart
Voor aanbiedingen in de Centra gezwicht
Je aandacht op de kapsels van Briënne gericht
Van Renes' zuivelwagen door de straten zien gaan?
Nee, heb je dat nooit gedaan of herkend
Dan moet je niet zeggen dat je een echte Zettenaar bent

Bazar van Houpst

Café de Blauwe Steen

Hoofdstraat Hotel Juliana

Ijspret op de kom

Een lugubere vondst of toch niet?

Wim Huijbrechts

Ons huis aan de Kerkstraat 20 te Andelst bestaat uit een nieuw gedeelte (aangebouwd in 1993) en een heel oud deel (ouder dan 1750). Het staat op de terp rechts naast de kerk en was oorspronkelijk een tabaksboerderij met een grote tabaksschuur ernaast. Die schuur is nu een gemeentelijk monument. Bij de verbouwing in 1993 hebben we het oude huis eigenlijk gelaten zoals het was en het nieuwe deel zo veel mogelijk in overeenstemming met het bestaande aangebouwd. Bij een renovatie in de herfst van vorig jaar kwam er een merkwaardige vondst naar boven.

Het oude deel van het huis was minder dan de helft van wat er ooit stond. Onder meer door oorlogsschade hebben de vorige eigenaren vlak na de oorlog de deel en de erachter liggende kamers weggehaald en van de vrijkomende stenen een nieuwe voorkant laten metselen. Ook de kelder was ooit veel groter dan die nu is. Die had vroeger ook een andere ingang. Boven de kelder is wel nog steeds een opkamer. De buitenmuur daarvan is eensteens en heeft dus geen spouw.

Toen we vanwege de hoge gasprijs tijdens de coronaperiode de verwarming in de opkamer maar uitlieten, vielen de fotolijstjes aan die muur spontaan naar beneden. Onderzoek bracht aan het licht dat de betreffende muur buitengewoon vochtig was. Zelfs de slaapkamer erboven had vochtplekken die niet van het dak konden komen. We hebben de monumentenwacht om advies gevraagd en ook een bevriende aannemer. Beiden raadden aan: breng isolatie aan, maak een goede waterafvoer aan de kant van de kerk (we hebben immers vanwege het rieten dak geen dakgoten) en maak de muur vanbinnen en vanbuiten waterdicht. Onze aannemer vond het verstandig ook de vloer van de opkamer te isoleren. Dat zou met schelpen kunnen en die zouden dan ook onder de woonkamer komen in het oude deel. Een vrachtwagen bracht maar liefst dertien kubieke meter schelpen. Een bult waar we niet overheen konden kijken. Natuurlijk moesten de vloeren er overal uit.

Toen pas bleek dat de vloerbalken in de opkamer zo verrot waren dat er nieuwe in moesten. Daarna kon het vulzand dat rond het tongewelf van de kelder lag, er worden uitgeschept. En toen gebeurde het: behalve een behoorlijk aantal grotendeels vergane botresten vonden we ook een complete menselijke onderkaak. Natuurlijk werden er allerlei mogelijkheden geopperd. Had er een lijk onder de vloer gelegen? Was er ooit een misdrijf gepleegd dat verborgen moest blijven? Van alles kwam voorbij van Hitchcock tot Christie.

De menselijke kaak die onder de vloer vandaan kwam

Zelf houden we het erop dat men vulzand gebruikte van dichtbij. Daar ligt namelijk een kerkhof. Graven worden soms

geruimd. Skeletresten worden meestal verzameld en opnieuw begraven in een verzamelgraf. Deze kaak en de stukken bot zijn toen misschien niet opgemerkt en met het zand onder de vloer gekomen.

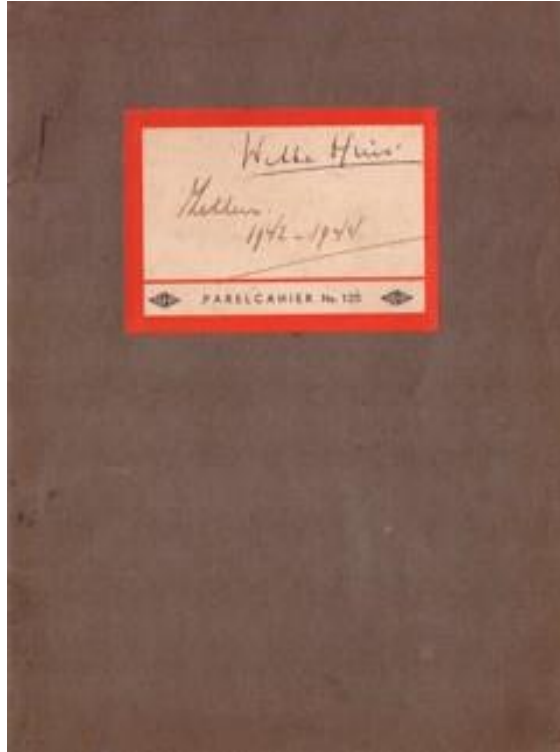
Het idee is nog wel om de kaak te laten onderzoeken op leeftijd, zowel op die van de kaak zelf als op die van de eigenaar en indien mogelijk ook op het geslacht van de overledene.

Herinneringen aan twee jaar kostschool op internaat Het Witte Huis in Zetten

Daan Viergever

Onze HKMB-voorzitter Wim Huijbrechts heeft de goede gewoonte om in zijn slotwoord na een bijeenkomst de aanwezigen te vragen om bij een opruiming dingen niet ondoordacht weg te doen: "Wat van historisch belang kan zijn, breng dat bij de historische kringen!" Zo is uit een nalatenschap het een en ander tot ons gekomen, waaronder een schoolschrift waarin een oud-pupil van internaat Het Witte Huis haar herinneringen heeft opgeschreven. Het schrift is gedateerd op juli 1945 en bevat herinneringen van Toos van der Zee uit Ridderkerk over de periode van 1942 tot 1944.

Afb. 1 Schoolschrift van Toos van der Zee

Aan dit geheel volgeschreven schrift ontleen we een aantal passages die een beeld geven van het dagelijks leven op een van de Zettense kostscholen. In Het Witte Huis waren in die jaren leerlingen gehuisvest van de CHS (Christine Hermine School voor huishoudopleidingen) en van de christelijke hbs met driejarige cursus. Elders in het dorp waren nog de internaten Normalschool (onderwijzeressenopleiding) en het Christine Hermine Huis en De Til van de CHS. Vervolgens laten we Toos van der Zee aan het woord, waarbij opgemerkt zij dat een aantal van de illustraties uit een vroegere periode stammen, toen Het Witte Huis internaat van het tweede Zettense gymnasium was (1909-1921). Vandaar de jonge mannen op die foto's.

Ver van Ridderkerk vandaan

De eerste zin van haar geschrift neem ik letterlijk over: "Toen ik 16 jaar was ging ik naar de kostschool. Ver van Ridderkerk vandaan. In mijn ogen was het ideaal. Niet alleen de school en het internaat, maar ook de omgeving was een heerlijk oord." Haar aankomst beschrijft Toos aldus: "Vader bracht mij 2 september 1942 weg. Wij stapten in Dordrecht op de trein en konden blijven zitten tot Zetten-Andelst toe, wat een geluk was, want een paar keer overstappen met veel bagage is heus geen pretje. We worden afgehaald door twee dames van Het Witte Huis, waaronder de directrice, Mevr. Van der Dussen, een oude dame met grijs of eigenlijk spierwit haar. Ze leek precies op Koningin Emma."

Na ontvangst op het internaat wordt haar haar kamertje gewezen op een van de bovengangen, die de Jordaan genoemd werd. Alle gangen en zijgangen hadden waarschijnlijk door de leerlingen gegeven namen zoals Pluto, Walhalla, de Boulevard en ook nog Weltevreden en de Kinderwagen. Een linker ganggedeelte met de slaapkamer van "Mevrouw" werd Het Heilige genoemd.

Dagindeling

De dagindeling verliep volgens een vast patroon. Toos vertelt: “’s Morgens om 7 uur ging de bel. Lang niet iedereen kwam dan direct het bed uit. Daarom riep Mej. Gispen, een van de dames van de staf, om 10 voor half 8: ‘Hoogst tijd!’ Dan wassen, aankleden, het bed afhalen en op tijd in de eetzaal zijn.

Afb. 2 Bovenrappenhuis en gangen

Afb.3 Eetzaal

We stonden dan allemaal om de tafels heen en bij de tweede bel kwam Mevrouw binnen. Nadat Mevrouw haar plaats had ingenomen kon iedereen gaan zitten. Mevrouw las een stuk uit een bijbels dagboek, daarna zongen we een lied en bad Mevrouw 't Onze Vader. Om 8 uur was het ontbijt meestal gedaan. Dan terug naar je kamer en bed opmaken en je kamer doen. Om half 9 ging de bel voor school en vertrokken 51 kinderen naar hun school en lieten het huis leeg achter. Om half één terug voor de koffietafel. Dan weer naar school. Tussen half 4 en half 5 's middags thee en om half zes warm eten. Dan om kwart over 6 tot en met kwart over 8 'Suf'." Het begrip *suf* vraagt enige uitleg. Dit had, zoals begrijpelijk, niets met *wegsuffen* te maken. Het was een afkorting van *surveillance*. Er werd namelijk in daartoe bestemde ruimten onder toezicht gestudeerd, waarbij niet gesproken mocht worden teneinde een rustige studie te garanderen. Dit gebeurde onder toezicht van de directrice of een van haar assistentes.

“Wie langer wilde doorgaan, b.v. voor een repetitie mocht doorgaan tot half 10 of ook wel op je kamer. In dat geval zat een van de dames boven op de overloop met zicht op de gangen die er op toezag dat ieder op haar eigen kamer bleef.”

Afb. 4 Studiezaal

Ontspanning

“’s Zaterdags en ’s Zondags”, vertelt Toos, “hadden wij altijd Voorlees Suf. Mevrouw las dan een mooi boek voor, vanaf half acht tot ongeveer negen uur. Om circa 8 uur onderbroken door een theepauze, waar een paar meisjes, ieder om beurten, thee schonken.”

’s Zaterdagsmiddags werden er pianolessen gegeven. Ook gingen de CHS’ers vaak wandelen of fietsen en ’s zomers tennissen of zwemmen. Achter het internaat lag een eigen tennisbaan.

Afb. 5 Tennisbaan

’s Winters werd er wel hockey gespeeld op het gymnastiekveld. Dit veld lag in de zogenoemde Laan, nu Vluchtheuvellaan geheten. Er was daar ook een tennisbaan. De hbs-leerlingen deden deze activiteiten op woensdagmiddag.

“De zondag had uiteraard een andere dagindeling. ’s Morgens ging de bel om 8 uur met om half 9 het ontbijt, waar ieder in haar zondagse kleding verscheen, wat een andere stemming

veroorzaakte als op andere dagen. Ook was er wat bijzonders op de boterham. Na de kerkgang was er koffie met koek en werd er 's middags warm gegeten."

De kerkgang was ook een geordend gebeuren: "Om half 10 vertrokken wij in een lange rij naar de kerk, Mevrouw met twee oudere meisjes voorop en daarachter 49 kinderen met 6 dames. Voor de eerste keer vonden wij dit idioot, later vonden wij het zelfs wel leuk. We moesten allemaal een hoed op en lange- of kniekousen aan. Alles werd altijd zorgvuldig nagegaan en dan vertrok de stoet. De kerkdienst duurde ongeveer een uur. Het was dan ook meer een jeugddienst. Er werden ook gezangen gezongen. 's Middags was het een dienst van drie kwartier. Het tweede jaar was het niet meer verplicht om ook 's middags te gaan. Het eerste jaar wel."

Met de kerk is hier de Vluchtheuvelkerk van de Heldring Gestichten bedoeld, waar de eredienst een wat 'lichter' karakter had dan bij vele Nederlands-hervormde kerken in onze omgeving en naar ik vermoed ook dan wat Toos in Ridderkerk gewend was.

Afb. 6 Vluchtheuvelkerk

Hoogtijdagen

Er zijn nog heel wat meer facetten van het internaatleven beschreven, zoals de verjaardagen van de dames van de leiding. Met name die van de directrice werd nadrukkelijk gevierd. Er werden weken van tevoren al stukjes ingestudeerd en op 14 april uitgevoerd. "Heel wat gasten uit het dorp kwamen dan: leraren en leraressen, directrices en andere hoogstaande personen. Ook de dominees en de dokter kwamen. Wij waren dan in avondtoilet. Snoezig gezicht die slanke figuurtjes in lange japonnen in allerlei kleurtjes! Er werd altijd wel gezongen en getracteerd. Als alles gedaan was en de toneelstukjes opgevoerd waren, dan mocht er gedanst worden. Dat vonden wij altijd het fijnst van de avond. Dan vloog Dominee Baljon met een van ons de zaal door. Zo ook H.B.S.-directeur 'Pa van Wely', alsook 'De Pil' en vooral niet te vergeten de zonen van dominee Heldring waar menig een verliefd op was. Om half 12 gingen wij naar boven, een rondedans doen op de gangen en het slot was altijd de Polonaise."

Hoogtepunten waren ook de christelijke feestdagen. Met name advent en Kerstmis kregen veel aandacht. Voor de kerstviering werd een kerstcantate ingestudeerd en als onderdeel van de viering uitgevoerd.

Afb. 7 Programma van de kerstviering

Dan volgde de kerstvakantie. De periode 1942-1944 viel in de bezettingsjaren met voedseldistributie. Op de avond voor elke vakantie werden de voor de vakantietijd geldende bonnen uitgedeeld. Dat was een heel administratief gebeuren, maar ze moesten thuis gebruikt worden. Over voedselschaarste wordt in dit geschrift met geen woord gerept. Met de eigen tuinen die de internaten hadden, konden de distributierantsoenen mogelijk voldoende aangevuld worden. Wel wordt gemeld dat in de maanden juni en juli de Betuwe druk bezocht werd door mensen van elders uit ons land die zelf fruit kwamen halen. “Daar opsturen de laatste tijd nogal gevaarlijk was.”

Afb. 8 Buitenaanzicht van het Witte Huis

Naschrift

Het verblijf van Toos viel juist voor de tijd dat de Betuwe oorlogsgebied werd. Door de onzekere tijden besloten de Zettense scholen met internaten begin september 1944 de vakantie tot nader order te verlengen, zodat de leerlingen in dat jaar niet terugkeerden van de zomervakantie. Over gebeurtenissen aangaande Het Witte Huis in die herfst van 1944 schreven wij in een vorig nummer.

Tot slot nog een woord van dank aan Jan Horstman, medelid, voor de beeldproductie.

Herkomst afbeeldingen

Afbeelding 1 en 7 zijn reproducties afkomstig van het schoolschrift van Toos van der Zee uit Ridderkerk (1945).

Afbeelding 2, 3, 4, 5 en 8 zijn reproducties uit het Gymnasiaal Internaat Zetten, fotoboekje 618 van Vennootschap Brinio Rotterdam (ca. 1915).

Afbeelding 6 is gemaakt door Jan Horstman (2024).

Doorwerth in de Betuwe: de Overrijnse Waard³

Henk Dries

Zeker vier eeuwen heeft er ten zuiden van de Rijn een stukje Doorwerths grondgebied gelegen: de Overrijnse Waard, vlak bij Driel in de Betuwse uiterwaarden. Eind 1943 vond er pas een grenscorrectie plaats; toen werd dit stuk grond door de gemeente Renkum overgedragen aan de gemeente Heteren. De rivier als gemeentegrens, dat komt ons nu logisch voor. Hoe is dit Doorwerths grondgebied in de Betuwe terechtgekomen? Welke belangen hadden de heren en vrouwen van kasteel Doorwerth bij deze percelen over de Rijn?

De grenscorrectie werd vijf jaar geleden door Theo Vos gememoreerd in Driels Oud Neijs in een artikel over het Doorwerthse veerhuis, dat in 1944 verwoest werd. Als kind speelde hij daar bij de muurresten en baksteenklompen. Het artikel beschrijft de veermannen, pachters en eigenaren van het voetveer van de laatste eeuwen tot de verwoesting tijdens Operatie Market Garden. De naam van het pad naar de woning bij de ruïne van steenfabriek Korevaar is, na de overdracht van dit gebied aan de gemeente Heteren, het laatste wat nu nog aan Doorwerth herinnert: de Doorwerthse Hoek.

Een stuk grondgebied van Doorwerth in de Betuwe

Wie vanaf het Drielse veer over de dijk naar het westen gaat en het stuw- en sluizencomplex met enige verbeeldingskracht wegdenkt, beseft dat er voor het midden van de twintigste eeuw hier brede uiterwaarden moeten hebben gelegen. De hoofdstroom van de Rijn liep toen aan de noordkant langs de Veluwezoom. In de brede uiterwaarden koos de rivier herhaaldelijk andere beddingen en liet oude geulen als dichtslibbend ondiep water achter.

Ter hoogte van het huis De Lindeboom en de Noordhoeksestraat lag in de uiterwaarden een driehoekig gebied van ongeveer zestig hectare dat bij de heerlijkheid Doorwerth en later bij de gemeenten Doorwerth en Renkum hoorde. Het gebied wordt nu grotendeels ingenomen door het Gat van Korevaar. Delen van het gebied werden met verschillende namen aangeduid. De Bovenste, Middelste en Benedenste Ossenweerd werden samen de Overrijnse Waard genoemd. Let wel: ten zuiden van Oosterbeek lagen er ter hoogte van Rosande ook gronden met de naam Ossewaard. De grenzen van de heerlijkheid Doorwerth werden pas in 1713 definitief vastgelegd; voor die tijd procedeerden verschillende burens met de heren van Doorwerth over diverse stukken grond en de bijbehorende rechten. De

schrijfwijze *Doorwerth* is sinds die tijd officieel. Aanvankelijk werd voor de naam van het geslacht en het kasteel de naam Dorenweerd – in verschillende schrijfwijzen – gebruikt.

Zicht op de voormalige Overrijnse Waard bij Driel vanuit westelijke richting gezien, met net zichtbaar de Rijn, de restanten van de steenfabriek en het Gat van Korevaar

³ Dit artikel is eerder gepubliceerd in het geschiedkundig bulletin *Driels Oud Neijs* van de Historische Kring Driel.

De heren en vrouwen van Dorenweerd kerkten aanvankelijk in het nu verdwenen dorp Oud Wolfheze. In 1425 lieten zij iets noordelijk van het kasteel een kapel bouwen bij de later zo genoemde Kapelleboom. Deze grote lindeboom viel in maart 2021 om. Men kan een vrij rechte weg onderscheiden die liep van Wolfheze langs de Kapellenboom richting het kasteel en naar het Doorwerthse veer: een veerweg/kerkpad. Het kan ook een verbinding zijn geweest vanuit de Betuwe, bijvoorbeeld vanaf de kastelen Vredestein (van 1261) en de Rode Toren (eerste vermelding in 1388). “De kerk in Wolfheze stond er al rond het jaar 1000. Het kerkpad zou dus net zo oud kunnen zijn, net als bij Oosterbeek – Driel”, zo schrijft Hans Braakhuis, die op zijn website een schat aan informatie heeft verzameld over de historie van de gemeente Renkum.

Aan de Drielse Rijndijk heeft bij een eeuwenoude kolk aan de zuidelijkste punt van Doorwerths grondgebied lang een grote lindeboom gestaan, die diende als markeringspunt voor het Doorwerthse veer. De aloude boom is in oktober 2002 tijdens een hevige storm gesneuveld; in maart 2003 is een nieuwe lindeboom aangeplant. Uit de verkenningen voor dit artikel is niet duidelijk geworden wanneer begonnen is met een veerdienst. Enkele aanwijzingen wijzen op eind zestiende, begin zeventiende eeuw. Op een kaart van Henrick Wyntgens van 1593 is een weg te onderscheiden van het kasteel naar een veerstoep aan de rivier. Wyntgens tekende zowel aan de noord- als aan de zuidkant in de rivier een roeibootje. Hiermee zou het Doorwerthse voetveer kunnen zijn aangeduid.

Detail van de kaart van Henrick Wyntgens uit 1593 (Gelders Archief: 0124-1313), met linksboven kasteel Doorwerth en rechts in de rivier een roeibootje

Geert Maassen, toenmalig gemeentearchivaris van Renkum, schrijft op 27 juli 1995 in een brief aan de Drielse historieschrijver Theo Essers, dat de heer T. Steenaart, onderzoeker van de geschiedenis van de heerlijkheid Doorwerth, van mening is dat het veer dateert uit het begin van de zeventiende eeuw. Rond 1620 is er aan de Drielse kant een veerhuis gebouwd.

Bij de kadastrale indeling van de provincie Gelderland in 1832 werd de Overrijnse Waard bij de gemeente Doorwerth ingedeeld. Vanaf eind negentiende eeuw veranderde het aanzicht van dit gebied door de bouw van de steenfabrieken. Aan het begin van de twintigste eeuw vonden er ontgrondingen plaats door steenfabriek Korevaar. Door de aanleg van het omvangrijke stuw- en sluizencomplex aan de zuidzijde van de Rijn en de aanleg van een werkhaven vanaf 1964 heeft het gebied een heel ander aanzien gekregen door onder meer het Gat van Korevaar en de nieuwe hoofdstroom van de rivier.

Huidige digitale kaart van het gebied in 2023 (OpenStreetMaps: CC BY-SA 2.0), met linksboven kasteel Doorwerth, midden onder Gat van Korevaar en rechts de stuw

De heerlijkheid Dorenweerd

De heerlijkheid Dorenweerd werd voor het eerst beschreven rond 1260 als een houten motte (heuvel met torenvorming gebouw) op een eilandje in de Rijn. Berend/Bernd van Dorenweerd begon hier tol te heffen in de Rijn. In de geschiedschrijving wordt

verhaald over roofzuchtige praktijken van kasteelheer Bernd. De graaf van Gelre en de bisschop van Utrecht betwistten en bestreden de tolheffing. De houten burcht van Bernd werd verwoest en in brand gestoken door Sweder van Vianen in zijn functie als maarschalk van de Utrechtse bisschop.

In zijn boek *De Zuidzoom in de middeleeuwen* oppert de historicus Henk Jansen dat het niet uitgesloten is dat het conflict met Bernd is ontstaan om nog een andere reden dan onrechtmatige tolheffing of roof. Bernd kan zich de grondaanwas, ontstaan langs of in de rivier door aanslibbing, hebben toegeëigend. De latere heren van Dorenweerd kregen de naam 'agressief te kribben', dat wil zeggen dat zij met het aanleggen van kribben de Rijn naar het zuiden hebben gedwongen, met landaanwinst als doel en gevolg. Waarbij opgemerkt moet worden dat landaanwinst langs de rivieren door beplanting met wilgentenen en door de aanleg van dijken en kribben een algemene praktijk geweest zal zijn.

Berends zoon Hendric bouwde het kasteel later weer op, dit keer met kloostermoppen, gebakken van plaatselijke rivierklei. Rond 1450 wordt de motte uitgebreid met een kelder/keuken en slaapkamer. In 1402 werd Doorwerth een leen van Gelre: de hoge heerlijkheid Dorenweerd, die steeds belangrijker werd. In Gelre waren veel van dit soort heerlijkheden en slechts een paar hoge heerlijkheden. Door huwelijken en vererving werd veel grond vergaard in de omgeving. Dorenweerd ontwikkelde zich tot een 'miniaturstaatje', een heerlijkheid met een eigen bestuur en eigen rechtspraak.

Formele banden tussen de Veluwezoom en de Betuwe

Wij ervaren de Rijn als een natuurlijke grens tussen de Veluwe en de Betuwe, maar in de middeleeuwen was de beleving anders. Toen waren in de Betuwe de wegen door overstromingen vaak slecht begaanbaar, terwijl de Rijn als waterweg voor verbindingen meestal wel soelaas bood. En anderzijds was de Rijn bij lage waterstand ter hoogte van het huidige Drielse veer en ter hoogte van Doorwerth ook vaak doorwaadbaar. In de elfde eeuw bestonden er al formele banden tussen de Veluwezoom en de Betuwse dorpen langs de Rijn. Zo vielen, vanaf circa 1150, bijvoorbeeld Driel, Heteren, Randwijk en Opheusden organisatorisch onder het aartsdiaconaat Veluwe van het bisdom Utrecht. De bewoners zijn dan gehouden in de dorpen over de Rijn ter kerke te gaan.

De machtige mannen en families in de regio kenden elkaar, al waren de relaties niet altijd even vriendschappelijk. We kennen de riddersage over de dramatische strijd tussen Otto van de Rode Toren en Bernhard van Dorenweerd om de gunst van Plechtrude. Het verhaal gaat dat Bernhard, die op een torenschans van de Doorwerth stond, werd gedood door een pijl van Otto. De heren verwierven ook gronden in de Betuwe. Jansen schrijft in zijn boek *De Zuidzoom in de middeleeuwen* dat in 1402 Robert van Doorwerth door de hertog van Gelre onder andere wordt beleend met "Dat guet te Driel myt sijnen toebehoeren" (zonder dat de locatie verder wordt omschreven). Ook uit het Leenboek 1413-1518 blijkt dat de heerlijkheid gronden had in het kerspel Driel, zoals de Baerse Kamp in 't Drielerbroek.

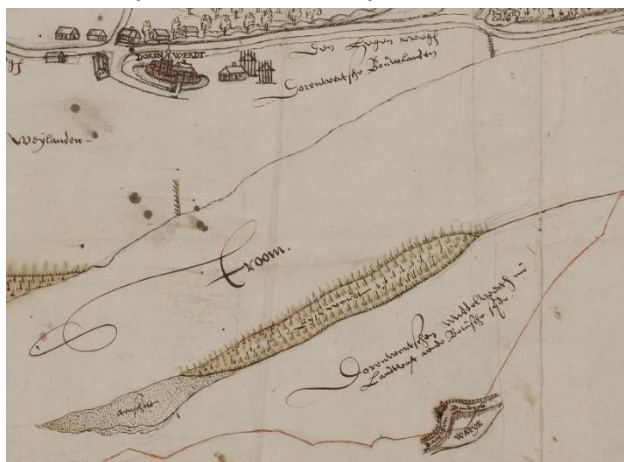
Het vergroten van grondgebied door middel van aanwas

De hoofdstroom van de Rijn liep begin vijftiende eeuw langs de noordkant. Aan de Betuwse kant was er nauwelijks stroom en zo kon dit gebied aanslibben. De heren van Dorenweerd konden hun grondgebied uitbreiden door de aanleg van kribben en door zandbanken met rijshout (wilgentenen) te beplanten om het slib vast te houden. Deze begroeide zandplaten werden wel een griend of rijswaerd genoemd. Op kaarten uit die tijd is te zien dat de kribben, in tegenstelling tot nu, schuin met de stroom mee werden gebouwd om daarachter zandbanken te laten aangroeien. Het recht om kribben te maken en om zandbanken te laten aanwassen stamt uit de vijftiende eeuw. Bij het beheer van rivieren was bepaald dat overheden konden beschikken over de opkomende zandplaten, die als eilanden in de rivier ontstonden. Aangeslibde grond vastliggend bij een perceel werd tot dat perceel gerekend.

De heren van Dorenweerd zullen dus de gronden over de Rijn, door hun rechten op de hele Rijnstroom, zijn gaan beschouwen als behorend tot hun eigendom. In publicaties over de Overrijnse Waard wordt als mogelijk jaar van deze toe-eigening 1462 genoemd. Toen trouwde Stevania van Dorenweerd met Hendrik heer van Homoet. De oudste landkaart die voor dit artikel is gevonden, is de eerder genoemde kaart van Henrick Wyntgens uit 1593, *De Rijn tussen Doorwerth en Heteren*. Het land in de uiterwaarden aan de Drielse bandijk wordt aangeduid als *Dorenweerts Landt*. Uit gegevens die gebaseerd zijn op een kaart van Bernardt Kempinck uit 1616, wordt aangegeven dat het betreffende grondgebied bij Dorenweerd hoort onder de naam *Dorenweerdse Middelweerd*. Op verschillende kaarten is nog de stroom langs de bandijk te onderscheiden die eerder een nevengeul van de Rijn was. Zo'n stroom werd *hanck* genoemd. Dit water slibde later dicht of werd afgedamd.

De onderzoekster en schrijfster Mathilde Mayer, die informatie verzamelt en bestudeert over landschappen in de regio, geeft een beeld van het ontstaan van de kaarten van Bernardt Kempinck. De landdag van het Hof van Gelre had in 1603 het waterrecht vastgesteld, dat een herziening betekende van het reeds in de vijftiende eeuw te boek gestelde waterrecht. Voor de handhaving hiervan hielden de hoge heren commissarissen van het hertogdom uit Arnhem hun jaarlijkse visitaties. Kaartmaker Kempinck voer soms mee. Zij gingen met een bootje de Rijn af om te bekijken hoe het met de zandbanken en de kribben stond: welke kribben vroegen onderhoud, welke eigenaren moesten worden gemaand, welke zandbanken waren hoog genoeg om door het hertogdom geclaimd te worden?

Vermoedelijk claimde de heerlijkheid Doorwerth vanaf circa 1600 het hier besproken

gebied als eigendom, zo schreef Dick Kelderman, redactielid van het dorpsblad van Heveadorp. In het hertogdom Gelre behoorde deze Overrijnse Waard tot het gebied Betuwe van het kwartier van Nijmegen, terwijl de rest van de heerlijkheid viel onder de Veluwe van het kwartier Arnhem. Deze 'landverovering' en de uitoefening van rechten werd meerdere keren met meer en minder succes aangevochten vanuit het hertogdom.

Detail van de kaart van Bernardt Kempinck uit 1616 (Gelders Archief: 2286-0001), met linksboven kasteel Doorwerth, in het midden een rijswaerd en onder de kolk (waeye)

Heerschappij van de heren van Doorwerth: ruzie om rechten

Aan een heerlijkheid, dus ook aan die van Doorwerth, werden veel rechten toegeschreven, bijvoorbeeld het tiendrecht (belasting over opbrengsten), het tijsrecht/cijsrecht (een soort onroerendzaakbelasting) en het visrecht als inkomstenbron. Omdat de heerlijkheid ook rechtsmacht had (recht van jurisdictie), konden die rechten ook worden afgedwongen. De rivieren, zoals de Rijn, maar ook beken werden beschouwd als behorend bij het landsheerlijk domein. Daarnaast leverden ook veren voor een landeigenaar inkomsten op. Het is bovendien handig als je aan weerszijden van een rivier land bezit voor het handhaven van de autoriteit en de invloed op verplicht onderhoud.

In zijn boek *Van een groene zoom aan een vaal kleed* schrijft de historicus Demoed dat er in het gebied van de Doorwerth in de zestiende en zeventiende eeuw nogal eens strubbelingen plaatsvonden over de specifieke rechten en de rechtsmacht van de heren en vrouwen van de heerlijkheid. Het recht van jurisdictie dat de heren van Doorwerth over de Rijn bezaten, werd meerdere malen in twijfel getrokken en bestreden. Dit speelde bijvoorbeeld in de tweede helft van de zestiende eeuw, toen de strijdlustige Daem Schellaerd van Obbendorp heer van Dorenweerd was. Demoed schrijft dat hij van mening verschilde met de geërfden van de Betuwe over de oeververdediging van de Rijn. In verband hiermee werd hij door Gedeputeerde Staten in oktober 1571 opgeroepen om zich nader over zijn standpunt te verantwoorden. Heer Daem hield zich echter doof en werd daarom op 18 januari 1572 nogmaals aangeschreven. Hij laat echter alle brieven onbeantwoord. Later blijkt dat door bemiddeling van een tweetal raadsleden van het hof de partijen een overeenkomst hebben gesloten, waarbij zij de aanleg van enkele kribben en hoofden regelden. De zoon van heer Daem, Johan, trad in de voetsporen van zijn vader. Ook hij was, in 1694, gedaagd voor het hof, maar verscheen niet. Dit alles heeft echter niets opgeleverd, schrijft Demoed, want de heren van Doorwerth waren destijds oppermachtig.

Ook het visrecht was niet onomstreden. Hierover zijn drie processen bekend, waarbij de heerlijkheid Doorwerth uiteindelijk aan het kortste eind trok. In 1620 werd Daem W. Schellaerd van Obbendorp, heer van Doorwerth, voor het Hof van Gelre gedaagd om zich te verantwoorden voor het feit dat hij met geweld enkele schippers gevangen genomen had. Het hof besloot echter hem slechts tot vijftig gulden boete te veroordelen en teruggave van de netten, maar het vissen niet te verbieden. Vijftig jaar later vindt eenzelfde voorval plaats en weer besliste het hof dat de heer van Doorwerth hun het vissen niet beletten kon. Ook een proces in 1708 van graaf Van Aldenburg tegen Gerrit Eymerick, veerman op het Drielse veer, leverde niets op. Deze man had een net uitgezet onder aan de Hunneschans, wat Van Aldenburg aanvocht. Maar ook Gerrit won het proces van de heer van Doorwerth.

De heren van Doorwerth bezaten ter hoogte van het dorp Heteren in de uiterwaarden ook een smal, langgerekt stuk land. Met het oog op het dijkbeheer en de waterhuishouding is hierover geprocedeerd op 17 september 1689. Uit de stukken blijkt dat de heer van Doorwerth tegenover de Heterense schaarlijk een 'thuin' gemaakt had: tussen twee kribben was rijshout geplant in de aangeslibde grond. Maar na verloop van tijd bleek dat hierdoor de rivier werd vernauwd. Door de sterke stroom waren ook een paar kribben vernield. De heer van Doorwerth werd gelast zijn 'thuin' weer te verwijderen.

Opdeling Overrijnse Waard door de verkoop van gronden

Toen rond 1800 de toenmalige heer van Doorwerth, William graaf van Aldenburg Bentinck, in financiële moeilijkheden raakte, zag hij zich genoodzaakt grote delen van de Overrijnse Waard te verkopen. Het benedenste gedeelte van de Overrijnse of Ossenweerd (negen morgen) verkocht hij aan Geurt Speyers uit Heteren, het middelste deel van deze waard (tien morgen) aan Herman Burgers te Driel, kerkmeester van de katholieke kerk, en het bovenste gedeelte (zeventien morgen) aan Jacob Jan van Ommeren van de Oldenhof in Driel.

De invloed van Over-Betuwsche burgers werd dus vergroot, maar het gebied bleef qua regelgeving behoren bij de heerlijkheid Doorwerth, en in 1818 bij de nieuw gevormde gemeente Doorwerth.

Overrijnse Waard overgedragen aan de gemeente Heteren

Men heeft natuurlijk lang beseft dat het veel logischer zou zijn om de Rijn als gemeentegrens te zien en dat de Overrijnse Waard bij de gemeente Heteren hoort. Naar aanleiding van een geplande verkoop van de heerlijkheid Doorwerth schrijft A. van Lonkhuijzen uit Wageningen in een ingezonden brief in de *Arnhemse Courant* van 18 februari 1914: “Een klein deel van de gemeente Doorwerth, dat aan de Zuidzijde der rivier de Rijn, in de Betuwe ligt, zou dan bij de gemeente Heteren gevoegd kunnen worden, waar het midden tusschen ligt en feitelijk toe behoort”. Wat later werd het onderwerp ook in de raad van Heteren aan de orde gesteld. Dat leidde ertoe dat de raad op 16 juli 1921 in een schrijven aan Hare Majesteit de Koningin verzocht het betreffende gebied bij Heteren te voegen wanneer de gemeente Doorwerth ophield te bestaan. In de brief worden drie beweegredenen genoemd: de planning van de aanleg van een elektriciteitsnet en een waterleiding die gemeentelijk waren georganiseerd, het feit dat de meeste werklieden van de steenfabriek in de gemeente Heteren woonden (“zulks met het oog op heffing van belasting”), en het gegeven dat het gebied onlangs van de kerkelijke gemeente Doorwerth was afgescheiden en bij Driel was aangesloten.

In het begin van de jaren veertig van de vorige eeuw werden er grenscorrecties van Renkum met Wageningen bestudeerd in verband met een planning van nieuwe wegen aan de westkant van Doorwerth. Daarbij werd de gewenste grenscorrectie van de gemeente Heteren ook meegenomen. Daarvoor werd in 1942 en 1943 overleg gevoerd tussen de gemeenten Heteren en Renkum, de provincie en het Rijk. Dit leidde er uiteindelijk toe dat bij beschikking van de secretaris-generaal van het departement van Binnenlandse Zaken ten aanzien van gemeentelijke grenscorrecties op 30 december 1943 het Doorwerthse grondgebied overgedragen werd aan de gemeente Heteren. Hierdoor nam de bevolking van Heteren op 1 januari 1944 met 22 personen toe.

Bouw steenfabriek Korevaar en het stuw- en sluizencomplex

De huidige impressie van het gebied wordt vooral bepaald door het imposante stuw- en sluizencomplex. De bouw hiervan is begonnen in september 1962. Op 6 november 1970 stelt minister Joop Bakker van Verkeer en Waterstaat het nieuwe complex in werking. Voor de bouw werden de kleiputten van steenfabriek Korevaar vergroot tot het Gat van Korevaar, om als werkhaven te dienen voor de nieuwbouw.

Vanaf circa 1870 was er sprake van meerdere initiatieven tot de oprichting van steenfabrieken in de uiterwaarden langs de Rijn en van concessieverleningen, waar niet altijd gebruik van werd gemaakt. Op een kaart van 1881 is te zien dat er een steenfabriek is gerealiseerd, die in de loop der jaren telkens werd uitgebreid. In 1920 was Antonie van Driel eigenaar. De steenfabriek en de drie families die in de Overrijnse Waard woonden, ondervonden hinder van de situatie dat deze Doorwerthse enclave in de Betuwe lag. De steenfabriek in de waard behoorde juridisch tot de gemeente Doorwerth, later Renkum, met alle consequenties op het gebied van vergunningen, registratie en dergelijke.

Toen de gemeente Heteren eind 1919 plannen maakte om de dorpen Driel en Heteren van elektriciteit te voorzien, werd er vanuit de steenfabriek overleg gevraagd om die ook op het elektriciteitsnet aan te sluiten. Vanaf 15 april 1925 werd Willem Korevaar eigenaar van de steenfabriek en van de kribben als laad- en losplaats en van het Doorwerthse veer met het veerhuis. De fabriek werd in 1931 herbouwd, voorzien van een vlamoven en een smalle, hoge, gemetselde schoorsteen en kreeg als nieuwe naam Veldsteenoven Steenfabriek Doorwerth.

In 1944, tijdens Operatie Market Garden lag de steenfabriek midden in het schietveld van de Duitsers en de Britten. Tweeënveertig Britse militairen kwamen hierbij om het leven; het aantal Duitse slachtoffers is onbekend. Op 16 augustus 1962 volgde een laatste klap, toen na een blikseminslag niet-ontplofte munitie in de schoorsteen de lucht in vloog. Voor de Britse gesneuvelden is op 4 mei 1988 een monument opgericht bij het toenmalige café en huidige woonhuis De Lindeboom aan de Drielse Rijndijk tegenover de restanten van de fabriek.

Op de gemeentelijke monumentenlijst

Het complex van de voormalige steenfabriek met bijgebouwen en terreinen is in 2008 op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Als motivatie worden voor deze plaatsing werden cultuurhistorische, architectuurhistorische en landschappelijke achtergronden genoemd:

“De steenfabriek is in beperkte mate van architectuurhistorisch belang als herkenbaar overblijfsel van industrieel erfgoed. (...) De landschappelijke waarde is groot door de markante ligging aan de Rijn, met een grote kleiput als plas in de uiterwaard. (...) Op dit terrein stond het Doorwerthse veerhuis dat bij het veer naar Doorwerth hoorde en in eigendom bij de steenfabriek kwam. Aangezien deze uiterwaard oorspronkelijk onder Doorwerth viel, verwijst het terrein hiermee mogelijk naar een verlegging van de rivierbedding.”

De rivierbedding is inderdaad verlegd door het bouwen van de stuw en de sluizen. Door de aanleg van kribben hadden de heren van Dorenweerd vorm gegeven aan de Rijnstroom met het oog op veiligheid en waterbeheersing. Daarbij verloren ze het eigen belang ook niet uit het oog: landaanwinning. Zo ontstond een stuk eeuwenlang Doorwerths grondgebied in de Betuwe: de Overrijnse Waard.

Bronnen

Met veel dank aan Mathilde Maijer en Hans Braakhuis voor het delen van hun rijke kennis van het gebied en specifiek voor het delen van hun kaartkennis.

H. Braakhuis. De Kapelleboom te Doorwerth. hansbraakhuis.nl/renkum/kerken/kapelleboom.html.

H. Braakhuis, Kerkpad, c.q. veerweg en de oude veerstoep. hansbraakhuis.nl/renkum/kerken/kerkpad.html.

A. van Daatselaar: Getekend; perspectief op de beleving van de kasteelnederzetting op basis van landschapsbiografisch onderzoek naar de heerlijkheid Doorwerth in de periode 1601-1965. RUG, 2021.

E.J. Demoed: Van een groene zoom aan een vaal kleed; zijnde de geschiedenis van de westelijke Veluwezoom (gemeente Renkum). Oosterbeek: Adremo, 1953.

H. Jansen: De Zuidzoom in de middeleeuwen II; Renkum, Harten, Heelsum, Doorwerth, Wolfheze, Oosterbeek. Oss, 2015.

G.B. Janssen: De Brand meester 1925-2000; 75 jaar steenfabrieken Korevaar. Aalten, Fagus, 2000.

D. Kelderman: Doorwerth en omgeving. Heveaantje (2003), 72: 10-14.

Mathilde Maijer: diverse bijdragen op landschaplopen.com.

T. Vos, Het Doorwerthse veerhuis. Driels Oud Neijs 4 (2017), 2: 19-23.

Kwel, kwelkaden en dijkdoorbraken bij Loenen en Oosterhout sinds de zeventiende eeuw

John Mulder

Sinds de bedijking van de Betuwe omstreeks 1300 treedt bij hoge rivierstanden aan de binnenkant van de bandijk plaatselijk kwel op, vooral op plaatsen waar stroomruggen de dijk kruisen. Daar komen ondiep zand- en grindbanen voor, die goed doorlatend zijn. Die plekken waren gevoelig voor dijkdoorbraken zoals bij Oosterhout en Loenen. Om zich tegen kwelwater te beschermen legden de boeren kwelkaden aan. Dat zijn kaden die parallel met en op enige afstand van de bandijk lopen met daartussen een zogenaamde kwelkom (afb. 1). Het kwelwater geeft daardoor tegendruk aan de bandijk (afb. 2) en het voorkomt het ontstaan van sprongen (zandmeevoerende wellen), ook wel piping genoemd. Tegenwoordig worden bouwlocaties nabij bandijken opgehoogd zodat toekomstige bewoners daar geen last hebben van kwel. Hieronder gaan we in op het verschijnsel kwel, op de aanleg van kwelkaden, en op een aantal dijkdoorbraken in Loenen en Oosterhout onder meer als gevolg van kwel.

Afb.1 Kwelkom op de hoek van de Oosterhoutse dijk en de Oude Groenestraat in Oosterhout in 1995 (foto John Mulder)

Afb. 2 Hoog Waalwater (links) en kwelwater (rechts) bij Loenen rechts in 1995 (foto John Mulder)

Kwel en de aanleg van kwelkaden

In 1948 schreef H. van Schaik uit de Boterhoek te Heteren over kwel als oorzaak van dijkdoorbraken.⁴ Via kwelbanen (ondiepe zand- of grindbanen) dringt bij hoge rivierstanden het water onder de dijk door naar binnen. Aan de voet van de dijk komen daar vaak sprongen voor, waaruit het water “met kracht omhoogspringt, terwijl het zand met zich meevoert” (afb. 3). Zo’n sprung begint als een pink zo dik, daarna zo dik als een pols, om tenslotte een fatale omvang te krijgen, aldus Van Schaik. Iets dergelijks gebeurde bij Ochten tijdens het extreem hoge water in 1995. Dat leidde tot evacuatie van de bewoners van het rivierenland.

Afb. 3 Sprung als gevolg van piping in de oude Rietkolk in Heteren⁵

De afvoer van het kwelwater verloopt in de regel via greppels, sloten en weteringen. Soms zijn de kweldruk en de stroming in de sloot zo groot dat deze niet of heel langzaam bevroest (afb. 4a en 4b).

Afb. 4a Niet bevroren sloot door kwel

Afb. 4b Bijna bevroren sloot met kwelplek

Om te voorkomen dat de dijken doorbraken vanwege kwel legden de boeren na de bedijking rond kolken of kwelgevoelige percelen kwelkaden aan, ook wel kweldammen genoemd. De hoogte van deze kaden varieerde van ongeveer 60 cm tot 1 m afhankelijk van

⁴ H.C. van Schaik, 1948. Over de kwel als oorzaak van dijkdoorbraken. In: Boor en Spade 1, blz. 164-169. Utrecht, Oosthoek.

⁵ Idem.

de terreingesteldheid. Ook de breedte van de kwelkommen tussen de kade en de dijk varieerde. Voor de zeventiende eeuw werden de kolken in de Betuwe in de regel binnengedijkt, daarna buitengedijkt.⁶ Het ambt Over-Betuwe trok het beheer van de kwelkaden in de achttiende eeuw naar zich toe door ze deel uit te laten maken van de schouw van dijken, weteringen enzovoort.⁷ Een eerste vermelding van kwelkaden dateert uit 1445 en betreft een akte met bepalingen die in het Zandwijkse veld (bij Tiel) golden voor kwelkaden. In 1640 verzochten Jan Aerendse en zijn vrouw Geert Valcks uit Heteren aan de ambtman maatregelen te nemen tegen de verwaarlozing van de kweldammen of ringkaden, die tot schade van hun eigendommen leidde.⁸

Dijkdoorbraak bij Loenen in 1644 en aanleg van een lange kwelkade

Het is winter 1644. We zitten midden in de Kleine IJstijd (circa 1400-1850). Op 7 februari brak de bandijk voor slot Loenen door. Een zandplaat tussen Loenen en Doddendaal (Ewijk), de Loenense Wel genaamd, verdeelde de Waal in een hoofd- en nevengeul. De Waal zat vol met kruierend drijfijis, dat zich voor de zandplaat ophoopte en beide geulen verstopte. De dijken waren in die tijd nog slechts ruim 3 m hoog (nu circa 5,5 m).⁹ De Loenense bandijk bestond daar uit een schaadijk, een dijk zonder voorland. De schaadijk lag bovendien op een ondergrond van zand en grind, achtergelaten door een prehistorische voorloper van de Waal. Pal achter de dijk lagen nabij de buurschap Over Deijlick enkele binnendijkse kolken (zonder kwelkaden) als getuigen van eerdere dijkdoorbraken (afb. 5 en 6). In korte tijd steeg de Waal tot recordhoogte, waardoor een fikse kwelstroom door het zandpakket onder de Loenense bandijk op gang kwam. Met de enorme druk op de dijk van het hoge Waalwater en de ijsschotsen (die zelfs over de dijk schoven), was er “geen houwen meer aan” en brak de Loenense schaadijk op 7 februari 1644 door.

Afb.5 Slot Loenen, de binnengedijkte waaien (kolken) en de schaadijk (Van Geelkercken, 1631)¹⁰

⁶ F. van Hemmen, 2002. Monumentaal blauw; een inventarisatie van wielen en wielresten in de Betuwe. Elst, Polderdistrict Betuwe.

⁷ Met dank aan Gerrit Mentink.

⁸ Regionaal Archief Rivierenland, 1087-3029A.

⁹ J.R. Mulder, A.E. Gazenbeek en E. van der Linden, 2001. In de ban van de Betuwse dijken; deel 1 Loenen. Wageningen, Alterra. Alterra-rapport 183.

¹⁰ Gelders Archief, 024- AKV383.

Afb. 6 Huis Loenen en de binnengedijkte waaien (Van Geelkercken, 1639)¹¹

De ravage aan huizen en landschap van Loenen en omgeving was rampzalig. Bartolt van Gent, heer van Loenen, heeft de schade aan bezittingen, derving van inkomsten en kosten van herstel opgeschreven en naar de Staten van het kwartier van Nijmegen gestuurd. Deze verklaring is gevoegd bij het verpondingskohier van 1649.¹² Het voert hier te ver om die verklaring geheel door te nemen. In ieder geval werd slot Loenen deels verwoest, waarbij de toren in de gracht stortte. De grachten, sloten en weteringen waren volgelopen met zand en grind. De helft van de boomgaard en het bos waren met de grond gelijkgemaakt en de akkers en weiden bedolven onder een dikke laag zand en grind. De bestaande kolken waren door de kracht van het Waalwater uitgediept en vergroot en er waren ook nieuwe kolken gevormd.

Na de ramp begonnen de dijkwerkers in opdracht van Van Gent met de herstelwerkzaamheden van de Loenense bandijk. Hij gaf verder vijftig gulden uit “voor het maken van een gedeelte in die ringhkaei”. Bernt Henricks en Dirck Willems legden de “ringhkaei of queldam” aan (toen circa 150 m lang); dat werd de Grote Allee. Tussen de bandijk en de Grote Allee bevond zich de kwelkom, die later fungeerde als bos en boomgaard (afb. 7).

Afb. 7 Loenen en de Grote Allee met aan weerszijden bos en boomgaarden (De Man, 1799)¹³

¹¹ Gelders Archief, 0012-K54.

¹² Gelders Archief, 0003- 359, folio 178 ev.; D. Spruit, D. z.j. Transcriptie van de verpondingen in 1649 vastgesteld voor Herveld, Loenen, Slijk-Ewijk en Meinerswijk. Osenvorenreeks. Nr. A3. Historische Kring Kesteren e.o.

¹³ Kaart aanwezig in het archief van HKOSV.

Doorbraak van de Loenense bandijk in 1809

Pal ten oosten van de doorbraak van 1644 brak in januari 1809 de Loenense bandijk nogmaals door (afb. 8). Hoog water, kruierend ijs en kwel waren de oorzaken. In de zomer van de 1809 was de nieuwe, ronde bandijk om de Grote Kolk klaar. De kwelkade daarachter, ofwel de Grote Allee, zal niet ongeschonden uit de strijd zijn gekomen. De verpondingskaart uit 1811 toont de kwelkade in volle glorie, niet als Grote Allee maar als Brede Straat (afb. 9).

Afb. 8 Doorbraak van de Waaldijk bij Loenen in 1809 (J. de Vletter naar J.L. Jonxis)¹⁴

Afb. 9 Loenen met de bandijk om de Grote Kolk en de kwelkade (hier Brede Straat genoemd) in 1811¹⁵

¹⁴ Rijksmuseum Amsterdam, Rijksstudio. RP-P-1882-A-5716.

¹⁵ Gelders Archief, 0873-114 verpondingskaart Loenen.

De dijkdoorbraken van 1809 en 1820 te Oosterhout

In het verre verleden hebben ook in Oosterhout diverse dijkdoorbraken plaatsgevonden, zoals in 1564, 1573 (op drie plaatsen), 1651, 1658 en 1682.¹⁶ Op de kaart uit circa 1785 (afb. 10) zijn vier kolken getekend, één binnengedijkte en drie buitengedijkte. De weg vanaf de Groenestraat (nu Oude Groenestraat) richting het oosten naar de bandijk lijkt op een kwelkade. Op de kaart van 1799 is de situatie duidelijker weergegeven. Het was de allee van huis Oosterhout naar huis Waaienstein, die ook als kwelkade fungeerde (afb. 11).

Afb. 10 Huis Oosterhout met kwelkade en vier kolken (Hottinger, circa 1785)¹⁷

Afb. 11 De bandijk en de allee (kwelkade) van huis Oosterhout naar huis Waaienstein (De Man, 1799)¹⁸

We zitten aan het eind van de Kleine IJstijd. In Oosterhout was het goed raak in 1809 en 1820, toen de Oosterhoutse bandijken doorbraken juist op plekken waar zand- en grindbanen de dijk kruisten. Daar hadden al eerder dijkdoorbraken plaatsgevonden. De Waal zat in beide gevallen vast met kruise ijs, dat zich voor een zandplaat stroomafwaarts ophoopte. Ook toen waren de dijken nog niet zo hoog als nu. De Waalstanden liepen snel op, wat een fikse kwelstroom onder de dijk teweegbracht. Bij de doorbraak van 1809 verdween huis Waaienstein in de diepte van de gelijknamige kolk, die aanvankelijk Grote Wiel werd genoemd. De teruggelegde bandijk kreeg een hoekig verloop om de Waaiensteinkolk heen (afb. 12). Huis Oosterhout werd onherstelbaar beschadigd.

¹⁶ J.R. Mulder, F. Spaan en J.G.C. de Wolf, 2002. In de ban de Betuwse dijken; deel 2 Oosterhout. Wageningen, Alterra. Alterra-rapport 311.

¹⁷ H.J. Versfelt, 2003. De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland, 1773-1794. Groningen, Heveskes.

¹⁸ Kaart aanwezig in het archief van HKOSV.

Afb. 12 De teruggelegde, hoekige dijk om de Waaisteinkolk en de afgesneden allee of kwelkade in 1811 (links)¹⁹ en in 2023 (rechts)²⁰

De doorbraak van 1820 vond plaats tegenover huis Oosterhout. Daar ontstond een reusachtige kolk, de Verburgtskolk, terwijl het pas herbouwde huis Oosterhout weer werd verwoest. Ten westen van de Dorpsstraat werd de dijk over een paar honderd meter opzij gedrukt en ontstond de langgerekte Zandkolk (afb. 13).

Afb. 13 De langgerekte, ondiepe kolk (Zandkolk) na de doorbraak van 1820 (Beijerinck, 1820)²¹

De aanleg van kwelkaden na de doorbraken van 1809 en 1820 in Oosterhout

Na de doorbraken van 1809 en 1820 werd de bandijk teruggelegd met een kaarsrecht en hoekig verloop (ontworpen door landmeter G. Beijerinck, afb. 14)²². Het oostelijke deel van de kwelkade of de allee is opgegaan in de Waaisteinkolk, terwijl het overige deel als kwelkade bleef fungeren (afb. 12).

¹⁹ Gelders Archief, 0873-116 verpondingskaart Oosterhout.

²⁰ www.topotijdreis.nl.

²¹ Kaart aanwezig in het archief van HKOSV.

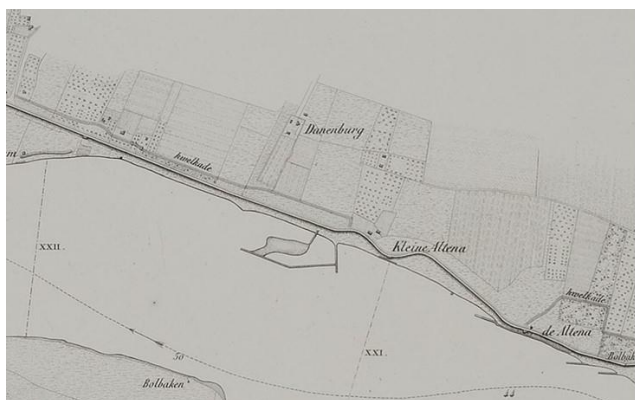
²² J.T.M. Derksen, 2001. Dagboek van een watervloed; dijkbreuken en overstromingen in de Over-Betuwe in januari 1809. Kesteren, Arend Datema Instituut.

Afb. 14 De teruggelegde, rechte Oosterhoutse dijk en de nieuw aangelegde kwelkaden (Goudriaan, 1830)

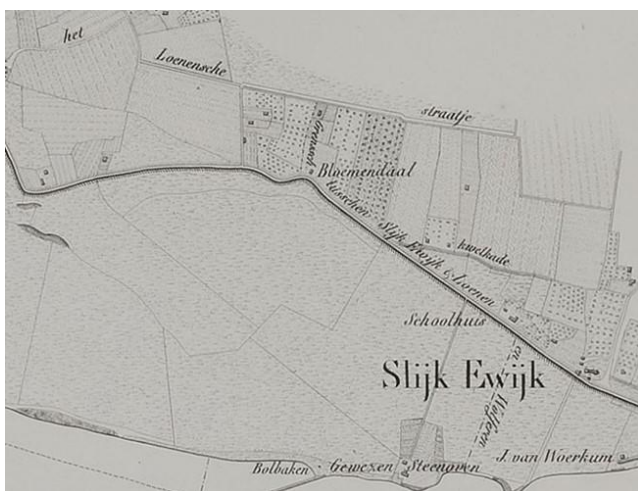
Op de kaart van Goudraan uit 1830²³ vinden we over bijna de gehele lengte van de Oosterhoutse dijk één langgerekte kwelkade, die in delen is opgebouwd. De kwelkommen zijn vrij smal behalve in het westen tegenover de Grote Wiel (afb. 14). Ten westen van de Dijkstraat bevond zich in 1830 tegenover de Altena een kwelkade. Iets verderop ten zuiden van de

Danenberg lag ook een kwelkade met smalle kwelkom, die zich uitstrekte tot aan de Dorpsstraat van Slijk-Ewijk (afb. 15).

Tussen boerderij Bloemendaal en de hoge oever van de Dorpsstraat is in 1830 evenzeer een kwelkade aanwezig, die schuin naar de bandijk loopt. Mogelijk is het Loenense Straatje een kwelkade geweest (afb. 16).

Afb. 15 Kwelkade tussen de Altena en het dorp Slijk-Ewijk (Goudriaan, 1830)

Afb. 16 Kwelkade tussen het dorp Slijk-Ewijk en Bloemendaal (Goudriaan, 1830)

Het traject van boerderij Bloemendaal naar de Dijkstraat wordt gevormd door de Grote Allee te Loenen en begint bij het Loenense Straatje. Ook in 1830 komen aan weerszijden van de kwelkade bos en boomgaarden voor. De kwelkom is in het algemeen vrij breed (afb. 17).

²³ Gelders Archief, 0509-285, kaartenverzameling Rijksarchief in Gelderland.

Afb. 17 Kwelkade ofwel de Grote Allee van Loenen (Goudriaan, 1830)

De heerlijkheid Wolferen had in 1830 een kwelkade met smalle kwelkom die zich vanaf de Dijkstraat uitstrekte tot aan de scheiding tussen Over- en Neder-Betuwe (afb. 18). Op die scheiding lag een kolk met daaromheen nog een kwelkade.

Afb. 18 kwelkade om de kolk en tussen de Klipstraat en de Dijkstraat te Wolferen

Dijkverzwaringen en -verhogingen

De Oosterhoutse, Ewijkse en Loenense bandijken zijn van 1881 tot 1883 tussen Lent en Slijk-Ewijk en kort daarna ook bij Loenen verzaamd en verhoogd met ongeveer één meter klei.²⁴ Daarna is er regelmatig aan de dijken gewerkt en onderhoud gepleegd. In de jaren tachtig van de vorige eeuw heeft een volgende dijkverzwaring en -verhoging plaatsgevonden en kort na het extreem hoge water van 1995 een uitgebreide dijkverzwaring van Wolferen naar Lent. De kwelkaden zijn in het algemeen niet mee verhoogd. Onze bandijken waren toen ongeveer 5,25 m hoog. De ingrijpende dijkversterking met een lichte dijkverhoging tussen Wolferen en Sprok begon in september 2021 en was in 2023 tussen Sprok en Andelst vrijwel klaar. Door het aanbrengen van damwanden (minimaal 10 m diep) stagneert de kwelstroom door de dijk en ondiepe ondergrond bij hoog water. De kweldruk verplaatst zich naar de diepere ondergrond, waarna de kwelstroom via de diepe zand- en grindbanen omhoog wordt geperst. Over de effecten van deze maatregelen is nog weinig bekend. Dat geldt tevens voor de ophoging van bouwterreinen voor woonwijken langs de bandijken. Daarbij kunnen de nieuwe bewoners kwelvrij wonen, maar voor de bestaande bebouwing in die omgeving lijkt dit juist meer kweloverlast te geven.

²⁴ J.R. Mulder et al., 2001 en 2002. In de ban van de Betuwse dijken; deel 1 Loenen en deel 2 Oosterhout. Wageningen, Alterra. Alterra-rapport 183 resp. 311.

Van alles van vroeger ...

Marie Elings

Hoewel vlees niet goedkoop was, ontbrak het zelden in de huishoudens van de zeventiende eeuw. Het werd als heel gezond beschouwd en er zijn dan ook talrijke gerechten bekend waarin vlees een hoofdrol speelt. Vooral rund- en schapenvlees waren erg geliefd. Varkensvlees werd daarentegen nauwelijks gebruikt en dan vaak alleen nog voor worsten en patés.

Hutspot van rundvlees en saucijzen

Onze vertrouwde hutspot – met aardappelen, wortel, ui en klapstuk – heeft weinig te maken met het gerecht dat men kende in de Gouden Eeuw. Aardappelen en wortels waren niet of nauwelijks te koop. Hutspot was toen een benaming van een stoofpot van vlees, waarbij allerlei knollen en kruiden mee gestoofd werden.

Ingrediënten

750 gram doorregen runderlappen,
in dobbelsteentjes
zout en peper naar smaak
bloem
50 gram boter
1 ui, dun gesneden
3 tenen knoflook, in dunne plakjes
250 gram savooiekool, gesneden

2 pastinaken, in plakjes
8 topinamboers (aardperen), in stukken
3 kruidnagels
snufje nootmuskaat
2 deciliter water of vleesbouillon
4 saucijsjes
2 eetlepels arachide- of zonnebloemolie

Voor de garnering: 2 eetlepels grof gesneden platte peterselie.

Bereiding

Bestrooi het vlees met zout en peper en haal de dobbelsteentjes door de bloem. Verhit de boter in een braadpan en bak hierin het vlees rondom bruin. Haal het vlees uit de pan en zet het apart.

Doe dan de ui en de knoflook in de pan en laat ze zacht worden. Voeg de savooiekool, pastinaken, topinamboers, kruidnagels, nootmuskaat en nog wat zout en peper toe en roer om. Roerbak de groenten 5 minuten op matig vuur, het mengsel mag niet bruin worden.

Doe het vlees en het water of de bouillon bij de groenten en roer alles goed door. Laat het mengsel 2 tot 3 uur zachtjes stoven met het deksel op de pan.

Verhit de olie in een koekenpan en laat de saucijzen zachtjes bruin en gaar worden.

Voeg de saucijzen – in hun geheel of in stukken gesneden – toe aan de hutspot en laat ze even doorwarmen. Serveer het gerecht bestrooid met de peterselie in een soepterrine.

Aardappelpuree en een glas lekker bier smaken er prima bij.

Zoekplaatje

Marina Methorst-van Dijken

Onlangs was ik op een reünie van de Clara Fabriciusschool in Herveld (voorheen Nederlands-hervormde school) en realiseerde me toen dat ik nog een schoolfoto had van rond 1920 waar mijn vader op staat. Ik wilde graag weten welke klasgenoten en leraren zij hadden. Daarom ging ik te rade bij mijn familielid Henri Deijs, want ik wist dat zijn vader bij de mijne in de klas zat.

Henri wist te vertellen dat de onderwijzeres middenachter juffrouw Munk is (24). Zijn vader, Karel Deijs (de latere kleermaker), is de jongen aan de linkerkant van de foto (12) die zijn arm op de schouder heeft van de jongen die rechts naast hem zit. Mijn vader is de jongen die zijn rechterhand op zijn hartstreek houdt (17). Mijn vader was geboren in 1910 en heeft altijd gewerkt bij Merkus & Zn in Andelst.

Ik ben erg benieuwd of lezers van Oud Neis mensen herkennen op deze foto. Reacties kunt u mailen naar metho52.mm@gmail.com.

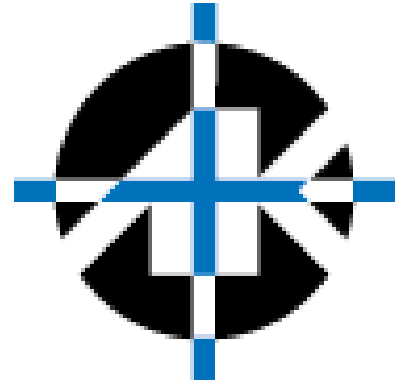

Sponsoren

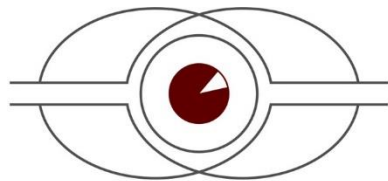
Deze Oud Neis is mede mogelijk gemaakt door:

**Assurantiekantoor
Derksen B.V. te Oosterhout
M.H.A.A. (Ria Derksen)**

**Grafisch bureau A&K
te Andelst**

OVER-BETUWE
optiek & optometrie
Hans Reugebrink

DUTCH MASTERS OF STEEL SINCE 1667

**Mr. James
Food en Drinks
Slijk-Ewijk**

